
ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОГО ТЕЗАУРУСУ МОВЦЯ (ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-ФОНЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ)

Красовська І. В.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-425-2-34>

ВСТУП

Останнім часом усе більш актуальною у різних наукових дослідження стає проблема вивчення особливостей висловлень на позначення емоцій, що породжуються у комунікативних процесах. При цьому, одночасний розгляд важливих аспектів природи емоцій у філософії, психології, соціології, нейролінгвістиці та лінгвістиці переконливо свідчать про складність і багатогранність феномену емоційності. Розв'язання проблеми формування емоційної компетенції мовця в усній комунікації потребує глибокого дослідження онтологічних властивостей емоцій, а також встановлення взаємодії мислення, мотивації, емоції та системи мовних засобів у свідомості людини.

У сучасній науковій літературі поняття «емоція» має досить широке визначення, оскільки існує багато підходів у різних галузях знань. Перш за все, емоція (від лат. *emoveo* – бентежу, хвилюю), у більш загальному психологічному сенсі, розглядається як суб'єктивна реакція людини на вплив внутрішніх або зовнішніх подразників, що виявляється у формі «задоволення», «незадоволення», радості, страху, тощо¹.

Крім того, емоція відображає у формі безпосереднього переживання значущість зовнішніх явищ та ситуацій для мовця і виконує функцію одного з найголовніших механізмів внутрішньої регуляції психічної діяльності і поведінки, спрямованих на задоволення актуальних потреб мовця.

Емоції, що виявляються мовцем у процесі комунікації стають невід'ємною частиною лінгвістичного контексту, що спонукає лінгвістів досліджувати різні мовні та позамовні засоби втілення емоцій у мові. Емоційна забарвленість мовлення вивчається як на сегментному так й

---

¹ Scherer K. What are emotions? And how can they be measured? *Social Science Information*. 2005. Vol. 4. № 44. P. 693–727.

надсегментному рівнях мови. Проте, результати сучасних експериментально-фонетичних досліджень переконливо свідчать, що інтонаційні засоби відіграють головну роль у процесі кодування та декодування емоцій під час комунікації. Емоційно насичений зміст висловлення розглядається як взаємодія інтонаційних одиниць з іншими мовними засобами і залежить від когнітивних операцій у свідомості мовця, які забезпечують обробку та аналіз інформації, отриману мовцем у процесі взаємодії з навколишнім середовищем. З огляду на це, емоційна сфера мовця є невід'ємною складовою ментальності людини, яка формується під впливом певних культурних, соціальних та культурних чинників і сприяє становленню певного стилю мовлення. Таким чином, вивчення лінгвістичних одиниць, інтонаційних зокрема, що використовуються носіями мови для передачі різних емоційних станів, оцінок та ставлення до оточуючого середовища, є надзвичайно важливим етапом розбудови емоційної компетенції людини.

1. Міждисциплінарний підхід до визначення поняття «емоція»

У сучасній науці не існує загально прийнятого визначення поняття «емоція». Кожна галузь знань підходить до вирішення цього питання з огляду певних завдань. Ми вбачаємо, що багатоаспектність цього поняття вимагає залучення даних різних наукових дисциплін, надбання яких взаємодоповнюють визначення сутності емоцій та пояснюють особливості формування емоційного досвіду мовця.

У соціології формування емоцій вважається основною умовою розвитку особистості. Вбачається, що лише за умов встановлення стійких емоційних відносин, ідеали, принципи, обов'язки та норми поведінки перетворюються у реальні мотиви життєдіяльності людини².

При цьому, соціологи розглядають різноманіття ситуативних емоцій, які вивчаються крізь призму складних відношень між предметами зовнішнього світу, потребами мовця і його діяльністю, що спрямована на задоволення цих потреб. Виходячи з цієї логіки, найскладнішим проявом емоцій людини у комунікації можна вважати почуття, які відповідають соціальним потребам та висловлюють відношення людини до суцільних явищ, іншим людям та особисто до себе. Такі почуття характеризуються стабільністю, незалежністю від стану людини³.

Нейролінгвістика розглядає як основу формування емоцій фізіологічні процеси, що виникають у мозку та організмі людини у цілому

---

² Lawler EJ (2001) An affect theory of social exchange. *The American Journal of Sociology*. 2001. #107(2). P. 321–352.

³ Gordon SL Social structural effects on emotion. / *Research Agendas in the Sociology of Emotions* / ed. by Kemper TD. Albany, NY: State University NY Press, 1990. P. 145–179.

як результат інтегрованих корково-подкоркових комплексів збудження, що виникають у процесі дослідження навколишнього середовища людиною, або є відбитком успадкованих нейропсихічних параметрів⁴.

Різні структури головного мозку забезпечують реалізацію емоцій у процесі комунікації, які у взаємодії із ретикулярною формацією ствола головного мозку створюють центральний нервовий субстрат емоції. Слід зазначити, що будь-які пошкодження мозку, які змінюють інтеграцію зони збудження у підкірці головного мозку, призводять до порушення емоційної реакції й здатності людини адекватно оцінювати результати своєї діяльності. Проте, дослідження таких станів дає багато даних для розуміння сутності емоційності.

Вихідним положенням дослідження прояву емоцій у мові є те, що останні вбачаються частиною лінгвістичного контексту, яка знаходить своє відображення як у рисах поведінки, манерах, ставленні до оточуючих, виразі обличчя, так і в мовному вираженні. При цьому, досить широкі результати досліджень емоційного мовлення у теоретичній та прикладній лінгвістиці. Підтверджують, що просодичним засобам належить провідна роль у передачі індивідами емоційно-модальних значень. Виходячи з цього, емоції, що їх виражає та декодує людина у мовленні, можна віднести до елементів мовної системи, певного рівня комунікації, на якому за допомогою мовних засобів відбувається передача не лише раціональної а й емоційної інформації.

Вияв емоцій у мовлення забарвлює його зміст, який сприймається слухачем як нейтральний, активний, пасивний, неспокійний, радісний, гнівний і т. ін. У свою чергу емоційна реакція мовця на попереднє висловлення, дію, об'єкт, тощо, може виражатися аналогічними почуттями в активній чи пасивній формі, а вираження або розпізнавання емоцій може розглядатися як специфічний рівень комунікації. При цьому, специфіка емоційної оцінки полягає в наявності більшої кількості її різновидів порівняно з раціональною, адже емоційна оцінка може бути негативною, позитивною, амбівалентною та невизначеною, у той час як раціональна – позитивною чи негативною.⁵

Відомо, що від стародавніх часів емоційність вираження асоціювалася з певним стилем, який вважали соціально прийнятним засобом покращення думки. Пізніше Ш. Балі стверджував, що стиль виникає з можливості вибору альтернативних форм вираження⁶. Заглиблюючись у суть питання Е. Сепір звертав увагу на відмінності

---

⁴ Barrett, L., and Russell, J. The Psychological Construction of Emotion. New York, NY: Guilford Publications, 2015. 479 p.

⁵ Izard C. Human Emotions. NY. : Springer New York, 1977. 496 p.

⁶ Bally Charles. A Course in General Linguistics

у методах вираження у різних культурах⁷. Проте, досліджуючи проблему ролі емоційної сфери у біологічній та соціальній організації людини, можна дійти висновку, що певні емоції є універсальним, загально-людським феноменом. Зазначимо, що ця думка підтверджується результатами деяких експериментально-фонетичних досліджень когнітивного напрямку, за результатами яких кодування і декодування емоційних виразів на надсегментному рівні має універсальні ознаки для людей усього світу незалежно від їхньої культури, мови або освітнього рівня. При цьому, соціокультурні фактори, за спостереженнями вчених, відіграють важливу роль у визначенні виражального компонента емоції, встановлюють певні правила комунікації, що можуть вимагати утримання або маскування одних емоцій і, навпаки, частого виявлення інших. Спираючись на викладене, не можна не погодитися з думкою К. Шерера про те, що вплив соціального й культурного середовища на характер експресії емоцій зумовлює формування певних стереотипів їхнього вираження, властиві й зрозумілі тільки членам певної культурної групи⁸.

Продовжуючи аналіз, звернемо увагу на те, що дослідження концептуального вираження емоцій в різних мовах та їхнє відображення у мовних картинах дозволяють зробити висновки про співвідношення емоцій та когнітивної системи людини в процесі комунікації. Виходячи з цього, можна визнати, що емоції є функціонально значущим елементом когнітивної системи людини, що допомагають організму своєчасно адаптуватися до зовнішніх умов; оцінити комунікативну ситуацію та встановити значущість тих або інших предметів і явищ для задоволення своїх актуальних потреб; уможливають передачу мовцем інформації про його стан та ставлення до певних предметів, осіб або подій; організують та регулюють комунікативну діяльність людини. У свою чергу⁹, аналізуючи взаємодію когнітивної, емотивної та мотиваційно-вольової систем у свідомості людини, розглядає емоції як різновид мислення, як відповідь або комплекс відповідних реакцій, зумовлених когнітивними процесами.

Отже, чим глибше ми проникаємо в суть проблеми емоційної сфери людини, тим зрозумілішим стає, що розглядати специфіку прояву емоцій має сенс на фоні їх ролі у процесі пізнання людиною навколишнього середовища. Розуміючи це, К. Шерер підкреслює

---

⁷ Sapir E. A study in phonetic symbolism. *Journal of Experimental Psychology*. 1929. Vol. 12. № 3. P. 1–12.

⁸ Scherer K. Acoustic concomitants of emotional dimensions: Judging affect from synthesized tone sequence / Non-verbal Communication / ed. by Weitz. New York : Oxford University Press. 1974. P. 105–111.

⁹ Blumstein S. The mapping of sound structure to the lexicon: Evidence from normal subjects and aphasic patients. *Language and Cognition*. 2003. Vol. 681. P. 7–15.

неможливість ігнорування лінгвістикою когнітивних основ у процесі адекватної характеристики емоційного мовлення. Проте, основною проблемою дослідження емоцій в мовленні постає їх багатоаспектність, за умов існування якої вичерпне ідентифікування кожної окремої емоції потребує використання досить значного комплексу ознак чи критеріїв¹⁰. Крім того, навіть незначні зміни факторів, що здійснюють вплив на емотивну сферу людини, здатні, на підставі виникнення «емоційних комплексів» суттєво модифікувати вираження емоцій у діалектично протилежних межах, що існують у свідомості людини. Природно тому розуміти, що вичерпні систематизації чи класифікації емоцій за окресленою таким чином безліччю ознак та факторів, що спричиняють їх появу, стають практично неможливими.

2. Проблема класифікації емоцій

Слід відзначити, що класифікаційні схеми емоцій наявні у ряді психологічних, психолінгвістичних, а також експериментально-фонетичних дослідженнях з огляду на полярність прояву емоцій, впливу емоцій на мотиваційну сферу людини, закономірностей перебігу емоційних станів, залежності емоцій від потреб та умов навколишнього середовища, які, проте, не претендують на повне й цілісне висвітлення цієї проблеми. Таке розмаїття підходів до систематизації емоцій можна пояснити складністю самого поняття «емоція», що об'єднує такі різні явища, як емоційні реакції, емоційні стани та емоційні ситуації. Тому в обсязі цієї праці, виходячи з обґрунтованих загальновідомих положень, під емоцією ми будемо розуміти суб'єктивні реакції людини на вплив внутрішніх і зовнішніх подразників, що проявляються у вигляді задоволення або незадоволення, тобто, матимемо на увазі їх укрупнену диференціацію на позитивні та негативні¹¹.

Викладене показує, що необхідність вивчення та опису кодування й декодування емоцій, якщо не виходить за коло інтересів лінгвістики, то, без сумніву, виходить за межі її теорії. Це, власне, і дозволяє докладніше зупинитися на основних моментах, які характеризують прояв емоцій в мовленні та можуть бути зараховані до параметрів їхньої класифікації з огляду завдань нашого дослідження. Тому для ясності викладу вбачається цілком природним оформити зазначену класифікацію графічно. Для обґрунтування доцільності такого поділу характеристик й властивостей

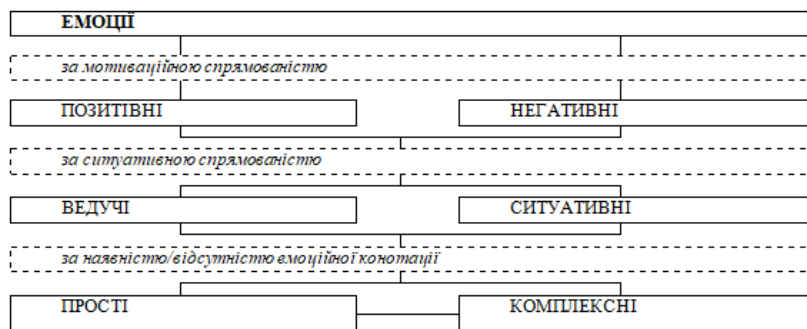
---

¹⁰ Scherer K. Vocal affect expression as symptom symbol and appeal / Nonverbal Communication / ed. by Papousek H., Jurgens U. New York : Cambridge University Press. 1992. P. 43–60.

¹¹ Красовська І. В. Лінгвокогнітивні особливості просодичного оформлення англійських висловлень на позначення позитивних емоцій (експериментально-фонетичне дослідження) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. / Нац. лінгвіст. ун-т. Київ, 2009. 263 с.

емоцій запровадимо у виклад ряд спрощувальних уточнень. По-перше, під характеристикою емоції у даному випадку ми будемо розуміти опис найзагальніших усталених характеристик та якостей цього поняття, що відображають його причини-наслідкові зв'язки з когнітивною системою людини. На відміну від характеристик, під ознаками ми будемо розуміти результат прояву властивостей конкретних емоцій, що описуються у безпосередньому віднесенні їх до суто мовних понять. Таким чином за допомогою характеристик ми маємо можливість описати приналежність емоцій до явищ загальнонаукового рівня, що досить повно визначається відповідними поняттями. У свою чергу, ознаки дозволяють описувати зміну функціонування емоцій у рамках когнітивної лінгвістики та прагматики.

Розглянемо на цих підставах диференціацію загальних характеристик емоцій, наведену на рис. 1 і прокоментуємо суть понять, що до неї входять. Так, як зазначалось вище, емоції, за аналогією з відомими типами механізмів психічної діяльності передусім розподілено на позитивні (приємні) та негативні (неприємні). Інформація про позитивні/негативні емоції надходить мовцеві з практики, і факти, що їх зумовлюють встановлюється експериментально. Тому, що беручи до уваги умови реальної комунікації емоції можна класифікувати на ведучі та ситуативні. Тут відзначимо, що першу групу складають емоційні стани, які породжуються специфічними механізмами потреб, що передують будь-якої діяльності та зумовлюють її характер, у той час як ситуативні емоції є її наслідком.

Рис. 1. Загальні засади класифікації емоцій

Розглядаючи проблему систематизації емоцій слід акцентувати увагу на не менш важливій для нашого розгляду обставині, згідно з якою прості емоції можуть комбінуватися між собою. Поглиблюючи цю тезу,

К. Шерер зазначає, що комплексні емоції виникають і є досить частотними у мовленні¹². При цьому, під емоційною конотацією вчений розуміє додатковий відтінок, що накладається на основну емоцію і виражає емоційний стан мовця, його оцінку ситуації.

Стосовно наведеної на рис. 1 класифікації позитивних емоцій, залишається зазначити лише таке. Запропонована модель класифікації не претендує на універсальність, оскільки вона покликана виконати роль теоретичних передумов дослідження, що мало за мету визначення основних лінгвокогнітивних ознак англійських висловлень на позначення позитивних емоцій з подальшим визначенням особливостей їхнього просодичного оформлення.

3. Методика дослідження декодування емоцій у мовленні

Проблема дослідження особливостей прояву емоцій у мовленні та їхнього сприйняття є надзвичайно гострою як для вивчення когнітивних механізмів породження та сприйняття мовлення, саморегуляції емоційної поведінки людини, так і для покращення навчання іноземної мови.

Існує думка, що під час аудитивного аналізу мовлення не можливо точно встановити різновид емоції, оскільки мовець здатен свідомо змінювати емоційну забарвленість висловлення для досягнення певних комунікативних цілей. Виходячи з цього, дослідники обґрунтовують необхідність психологічного інтерв'ю, у межах якого мовець відповідає на питання здатен пояснити, яку саме емоцію він/вона намагалися висловити під час комунікації¹³. На нашу думку, розробка методики інтерв'ю з метою дослідження лінгвістичних особливостей прояву емоцій можливо як засіб ретроспекції за умов, що людина здатна свідомо регулювати прояв емоцій у комунікації. Такий підхід не завжди є плідним, оскільки мовці належать до різних психічних типів, які по-різному сприймають та виявляють емоції у мовленні. Отже, метод інтерв'ю стає дієвим, якщо до аналізу звукового повідомлення залучати професійних психологів, експертів-фонетистів, завданням яких є встановити інтонаційні одиниці, що сприяють прояву та розумінню емоцій.

Характер інтерв'ю може бути різним: вільний, напівструктурованим та жорстко структурованим. У ході вільного інтерв'ю із психологами або мовцями можна отримати роз'яснення тих чи інших емоційних переживань. Напівструктуровані інтерв'ю спрямовані на збір інформації від респондентів у формі вільних відповідей на попередньо

---

¹² Scherer K. What are emotions? And how can they be measured? *Social Science Information*. 2005. Vol. 4. № 44. P. 693–727.

¹³ Mandler G. *Mind and emotion*. N.Y.: John Wiley & Sons Inc, 1975. 296 p.

сформульовані питання, які відповідають завданням експерименту. Проте, проведення структурованих інтерв'ю з психологами та фонетистами-експертами є найбільш результативним для подальшої інтерпретації результатів експерименту. Так, фонетистам-експертам пропонується низка чітко сформульованих питань, що уможлиблює встановлення чітких інтонаційних параметрів вияву емоцій у мовленні, а саме встановити такі інтонаційні параметри: 1) тип передшкали; 2) тип шкали; 3) рух тону на першому наголошеному складі, в другій ритмогрупі, в перд'ядерній ритмогрупі; 4) термінальний тон; 5) діапазон синтагми; 6) діапазон шкали; 7) діапазон термінального тону; 8) висотно-тональний рівень початку синтагми; 9) висотно-тональний рівень початку шкали; 10) висотно-тональний рівень завершення шкали; 11) висотно-тональний рівень завершення синтагми; 12) гучність; 13) темп; 14) локалізацію ненаголошених складів; 15) дистрибуцію фразового наголосу, а також графічно зобразити напрям руху основного тону на всіх ділянках ритмомелодійної структури висловлень.

Такий підхід до проведення аудитивного аналізу підтверджується результати експериментального дослідження сприйняття позитивних і негативних емоцій у мовленні та музиці, проведеного Куком Н., свідчать про різний ступінь декодування зазначених емоцій, зумовлений здібностями мовця розпізнавати інтонаційний малюнок різних почуттів та співвідносити його з конкретним почуттям. Вчений наголошує, що «емоційний слух» людини формується залежно від активності певної півкулі головного мозку мовців з певним типом мислення: раціональним/художнім¹⁴.

На відміну від структурованого інтерв'ю у ході аудитивного аналізу емоційного мовлення широко використовується методика тестування респондентів, яку розробили адепти психоаналітичного підходу до вивчення емоційності. Завдяки спостереженню особистих рис поведінки мовця у вербальному та невербальному спілкуванні, виконання завдань психологічних тестів типу Роршаха, розв'язанню певних комунікативних завдань, поставлених експериментатором, дослідники визначають емоційні параметри респондента та стереотипні параметри прояву емоцій у мовленні¹⁵.

Не менш важливим питанням у ході аудитивного аналізу емоційно-забарвленого мовлення вважається добір матеріалу аналізу. На наше переконання, вирішальне значення має рівень кваліфікації дикторів,

---

¹⁴ Cook N. *Tone of Voice and Mind: The connection between intonation, emotion, cognition and consciousness*. Amsterdam (Philadelphia): John Benjamins Publishing Company, 2002. 291 p.

¹⁵ May R. *The meaning of anxiety*

реалізації яких складають експериментальний корпус матеріалу для аудитивного й акустичного аналізу. Так, при доборі дикторів¹⁶ дослідник має зважати на такі характеристики мовця: 1) володіння стандартною вимовою; 2) знання орфоепічних норм рідної мови; 3) навички адекватної імітації різних емоційних станів та особливостей їхнього просодичного оформлення. Згідно з методикою проведення експериментально-фонетичного дослідження емоційного мовлення, розробленою Шерером К., ми відбираємо висловлення, актуалізовані професійними акторами, оскільки саме вони володіють достатнім арсеналом виражальних засобів (лінгвальних/позалінгвальних), за допомогою яких передаються справжні почуття й емоційні стани, які адекватно сприймаються й декодуються слухачами¹⁷. Крім того, за визначенням Мозіконачі С., актори бездоганно імітують вираження емоцій у невимушених мовленнєвих ситуаціях, шляхом узагальнення найхарактерніших просодичних, лінгвістичних й позалінгвальних ознак емоційного мовлення, що уможливило вирішення завдань фонетичного експерименту¹⁸. Тому особливий інтерес для нас складає вираження позитивних емоцій професійними англійськими акторами, інтонація яких близька до невимушеної емоційно-насиченої комунікації.

Підтвердженням раціональності вищезазначеного підходу до відбору корпусу експериментального матеріалу можуть слугувати результати експериментально-фонетичного дослідження Ф. Ноуера, який використав мовлення акторів, що подавалося аудиторам у зворотній перемотці. Таким чином досліднику вдалося елімінувати смислоутворюючі одиниці повідомлення й сфокусувати увагу респондентів на декодуванні лише інтонаційних параметрів звукового повідомлення, які на етапі інтерпретації слухачі співвідносили з певним емоційним станом¹⁹.

Обґрунтовані таким чином методологічні параметри проведення експериментального дослідження з метою встановлення просодичних особливостей кодування та декодування емоцій у мовленні дозволили нам провести аудитивний експеримент, який складався з трьох етапів. На першому етапі дослідження було відібрано корпус

---

¹⁶ Batliner A. Desperately seeking emotions or: actors, wizards and human beings. *Proceedings of the International Speech Communication Association Tutorial and Research Workshop on Speech and Emotion*. Newcastle, 5–7 September 2000. P. 195–200.

¹⁷ Scherer K. Vocal affect expression as symptom symbol and appeal / *Nonverbal Communication* / ed. by Papousek H., Jurgens U. New York : Cambridge University Press. 1992. P. 43–60.

¹⁸ Mozziconacci S. Prosody and Emotions. *Proceedings of the 1st International Conference on Speech Prosody*, Aix-en-Provence, 11–13 April 2002. P. 1–9.

¹⁹ Knowler F. Analysis of some experimental variations of simulated vocal expressions of emotions. *Journal of Psychology*. 1941. #14. P. 369–372.

експериментального матеріалу з англійських фільмів, тобто емоційно-забарвлені висловлення продукувалися акторами, які є носіями мови. На етапах аудитивного аналізу висловлення аналізувалися 4 групами інформантів за допомогою методів структурованого інтерв'ю та напівструктурованої бесіди. Так, до першої групи входили інформанти з професійною психологічною підготовкою, що мають досвід роботи з індивідами різних психологічних типів; другу групу склали 30 носіїв мови з Великобританії та США, які мають філологічну підготовку та практику аудіювання текстів. Третя група була представлена студентами старших курсів перекладацького факультету Київського національного лінгвістичного університету, які спеціалізуються у вивченні англійської мови. Професійні фонетисти виступали як експерти, що здатні чітко встановити інтонаційні одиниці експериментальних висловлень на позначення емоцій.

Метою цього експерименту є визначення загальних (інваріантних) і диференційних (варіантних) перцептивних просодичних характеристик кодування та декодування емоцій у мовленні, встановлення просодичних одиниць, які складають універсальний емоційний тезаурус мовця і мають стати предметом вивчення студентами, які опановують англійську мову як іноземну.

З огляду завдань експерименту та складності дослідження емоційного мовлення, нами було розроблена робоча класифікація висловлень на позначення емоцій, яка враховує прагматичні настанови висловлень, на основі яких і відбуваються складні когнітивні операції добору сукупності лексико-граматичних та фонетичних засобів, інтонаційних зокрема, здатних найефективніше передавати емоції мовця.

Розробка класифікації висловлень на позначення емоцій здійснювалася шляхом вирішення таких завдань: а) виокремити найвагоміші лінгвістичні та когнітивні ознаки висловлень, що досліджуються; б) установити специфіку лінгвокогнітивних моделей формування емоційних висловлень; с) виявити раціональний мінімум ознак, структуру та характер взаємодії критеріїв, що впливають на формування й вираження позитивних емоцій в мовленні.

При цьому висловлення на позначення емоцій мають певні стилістичні особливості, комунікативно-функціональну спрямованість і конкретну прагматичну настанову, виражену імпліцитно або експліцитно за рахунок використання мовних засобів різних рівнів. Крім того, глибинний план висловлення полягає в намірі мовця передати емоційно забарвлену інформацію, висловити своє ставлення до ситуації в цілому та до висловлюваного зокрема, а також спонукати співрозмовника до дії. Саме зазначені аспекти, на нашу думку, відображаються й

передаються, у першу чергу, інтонаційними засобами, які безпосередньо співвідносяться з узагальненим планом висловлення.

Уточнюючи структурні особливості висловлень, що функціонують у мовленні Н. Хомський та М. Хале наголошують на тому, що висловлення за своєю суттю, є результатом процесу породження мовлення, які реалізуються як комплексний продукт взаємодії низки елементів різних рівнів мови, що забезпечують виконання прагматичного завдання²⁰. Відповідно до цього, вчені вважають, що, висловленням притаманна, з одного боку, певна семантична й синтаксична організація, з іншого – комплекс глибинних й інтенціональних смислів, які не завжди отримують вираження в його лінійній репрезентації. Отже, ця особливість потребує їхнього розгляду у площині семантики, прагматики й когнітології.

За об'єктивних обставин проблема класифікації досліджуваних висловлень вимагає урахування певного ряду складних ієрархічних систем, елементи яких беруть участь у кодуванні й декодуванні звукової інформації, одночасного з'ясування значної кількості мовних і позамовних факторів, коригуючих цей інтегральний процес. Тому, розглядаючи проблему систематизації висловлень на позначення емоцій, можна говорити про доцільність двох структурних форм їхньої класифікації: узагальнену гіпотетичну, яка включає всі можливі їх види й типи, та робочу, що окреслює як область, так і межі об'єкта започаткованого дослідження.

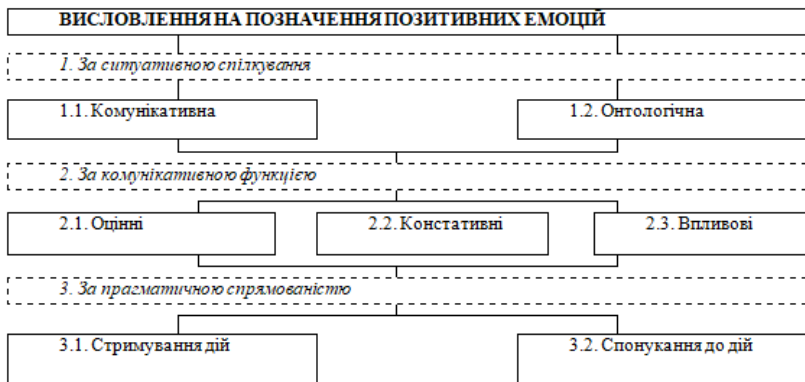
Формування узагальненої гіпотетичної класифікації, фрагмент якої наведено на рис. 2, прийнято здійснювати в такому порядку: 1) обґрунтування оптимального мінімуму ознак класифікації; 2) вибір і визначення змісту елементів для кожного рівня класифікації та встановлення ієрархічної значущості її рівнів; 3) позначення зв'язків між елементами запропонованої класифікації. Із рис. 2 видно, що найвагомішими ознаками класифікації емоційних висловлень є: комунікативна функція, прагматична спрямованість і ситуація спілкування. Побудована таким чином модель дає наочне уявлення про те, що поверхнева структура емоційного висловлення в мовленні ґрунтується на аналізі ситуації спілкування з урахуванням його функціонального призначення або прагматичної орієнтованості.

Обґрунтовані методологічні та загально-наукові засади експерименту є, на нашу думку, достатніми для досягнення його мети – визначення загальних (інваріантних) і диференційних (варіантних) перцептивних просодичних характеристик кодування та декодування

---

²⁰ Chomsky N. "Some Controversial Questions in Phonological Theory" *Journal of Linguistics*. 1965. No. 2. P. 97–138.

емоцій у мовленні, встановлення просодичних одиниць, які складають універсальний емоційний тезаурус мовця і мають стати предметом вивчення студентами, які опановують англійську мову як іноземну.

Рис. 2. Фрагмент узагальненої гіпотетичної класифікації типів і видів емоційних висловлень.

4. Інваріанті просодичні одиниці кодування та декодування емоцій як складова тезаурусу мовця

Результати проведеного експерименту свідчать, що базовою просодичною одиницею, що уможливило декодування емоцій є «інтонаційна група», яка сприймається і як змістовний елемент висловлення, і як структурна одиниця. Важливо, що базовими елементами інтонаційної групи є ядерний тон на семантично найважливішому елементі та термінальний тон, який відокремлює одну інтонаційна група від іншої та визначає значущість цієї інтонаційної групи по відношенню до інших. Крім того, границі між інтонаційними групами сприймаються також за допомогою тональних стиків та пауз. З метою універсалізації інтерпретації результатів дослідження нами було використані музичні терміни для опису складових інтонаційної групи. Так, мінімально інтонаційна група складається з одного (наголошеного) такту/складу – ядра. Максимально містить перед такт, такт, ядро і затакт. Функціональна роль деяких з цих елементів безперечно. Найбільш помітною є функціональна роль ядра, яке характеризується відчутною зміною висоти основного тону, що може рухатися вниз чи вверх, або змінювати свій рух спочатку в одному напрямку, потім в іншому.

За результатами слухового експерименту висота руху основного тону чітко сприймається слухачами за її напрямками і темпом у термінальній зоні та передтермінальній частині кожної інтонаційної групи. Рівень висоти основного тону всього висловлювання (або інтонаційної групи) визначається висотою його найвищого складу, який показує ступінь семантичної важливості, яку мовець надає висловлюванню (або групі інтонацій) у порівнянні з будь-яким іншим висловлюванням (або групою інтонацій), а також передає ставлення та емоції мовця до ситуації у цілому.

Вставні конструкції та інші семантично менш важливі інтонаційні групи висловлювання характеризуються нижчим рівнем висоти, ніж сусідні інтонаційні групи. Кількість лінгвістично релевантних рівнів висоти в англійській мові ще точно не встановлено. Однак результати нашого експерименту доводять, що в неемфатичному мовленні слухачі розрізняють 3 рівні висоти основного тону: низький, середній і високий. Ці рівні відносні і можуть бути реалізовані на різних регістрах залежно від індивідуальних особливостей голосу мовця, її тембрального забарвлення. Окрім низького, середнього та високого рівнів, у деяких емоційно насичених ситуаціях реципієнти сприймають емпатичні або емоційні рівні висоти основного тону, які зазвичай позначають сильні емоції, такі як щастя, гнів чи піднесення. Важливо зазначити, що діапазон основного тону висловлювання, визначений як інтервал між його найвищим і найнижчим складом, сприяє декодуванню широті емоційного дискурсу. У процесі спілкування той, хто говорить, змінює діапазон голосу, щоб висловити різні емоції, ставлення, конотації. Наприклад, «*Excellent!*», вимовлене у вузькому діапазоні, звучить менш рішуче і широко. Навпаки, те саме висловлювання, вимовлене у широкому діапазоні, робить його ширим і захопленим.

Цікавим виявився той факт, що аудитори, для яких англійська є іноземною мовою, краще сприймають нейтральні за емоційним забарвленням висловлювання, а також емоції групи «радість», у той час як сприйняття негативних емоцій (гнів, огида, роздратування) адекватно декодувалися аудитором цієї групи у 51% випадку. Аудитори краще декодували емоції у мовленні на тлі більш широкого контексту, коли вони могли почути неемоційне мовлення одного й того ж диктора. При цьому, сумний відтінок мовлення декодувався у 72%. Зазначимо, що типова для диктора радісна, стурбована або інша емоційно забарвлена інтонація співвідноситься реципієнтами з індивідуальними психологічними характеристиками мовця – віком, статтю, статурою, і навіть рисами характеру. Наприклад, диктори з радісним інтонаційним забарвленням мовлення оцінювалися аудитором молодше їх віку, а диктори із сумними нотами в інтонації сприймаються як люди у віці.

Під час експерименту було встановлено, що термінальні тони чітко розшифровуються слухачами та уможливають розуміння загальної структури речення та різних імпліцитних значень. Так, значення спадного термінального тону чітко інтерпретується аудитором як «визначеність», «завершеність», «категоричність», «беззаперечність». У свою чергу, значення висхідного термінального тону пов'язується реципієнтами із значеннями «невизначеності», «незавершеності», «непевненості», «відкритості». Аудитори зазначали, що низхідно-висхідний рух термінального тону часто передає імпліцитні значення, які важко визначити без аналізу контексту ситуації, у яких зазначений рух термінального тону надає застережливого звучання, або підкреслює контрастні значення.

За результатами експерименту зміни висоти основного тону в ядерній частині інтонаційної групи, що складають мелодійну форму висловлення, яка сприймається як одиниця висотно-тонального контуру незалежного від його ядра. Варіацій висоти основного тону у головній частині висловлення дають змогу реципієнтам декодувати відношення між складовими одиницями ритмічної будови висловлення – ритмічними групами – та інтерпретувати стилістичні значення висловлення. Висотні варіації в заголовку дають змогу реципієнтам декодувати відношення між складовими одиницями – ритмічними групами та інтерпретувати гармонійно-стилістичні значення висловлювання. Таким чином, поступово низхідний ритмічний контур висловлення або висхідний рух частоти основного тону інтерпретується слухачем як неемоційний. У свою чергу, ковзаючий рух основного тону у шкалі або скандентний мелодійний контур передає різні емоційні відтінки, які декодуються реципієнтом на тлі аналізу ситуації спілкування. Наприклад:

He's the ¹only reasonable ¹man to ¹ask. (unemotional).

He's the ¹only ¹reasonable ¹man to ¹ask. (emotional).

He's the ¹only ¹reasonable ¹man to ¹ask. (emotional).

He's the ¹only ¹reasonable ¹man to ¹ask. (unemotional).

Висотно-тональний контур передшкали висловлення теж має велике значення у процесі сприйняття емоцій у мовленні. У неемоційному дискурсі рух основного тону у передшкالی реалізується зазвичай у середній зоні. Отже, якщо висотно-тональний рівень передшкали вимовляється у підвищеній, високій або у середньо-низькій чи низьких зонах, висловлення набуває емоційного змісту. При цьому, слухач адекватно декодує різні емоційні забарвлення зважаючи на зону реалізації висотно-тонального рівня передшакли. Наприклад:

*He ^ˈcan't have ^ˈpossibly ^ˈmeant it. (joy)
But it is un^ˈbelievable. (surprise)*

Функціональний аналіз мелодики мовлення показує, що вираження смислу у емоційному мовленні здійснюються не тільки за допомогою лексичних одиниць, а за рахунок специфічного мелодійного контуру, який виконує функцію семантичного об'єднання. За таких умов просодія набуває особливого значення у передачі емоційного, модального або стилістичних значень. Слова, що входять до складу висловлення набувають ознак рівнозначності у передачі загального змісту повідомлення, виділення того чи іншого елемента висловлення у потоці комунікації здійснюється за допомогою ритміко-просодичної структури дискурсу. Таким чином саме інтонації належить провідна комунікативно-диференційна роль. Широкий спектр диференційних функцій інтонаційних одиниць уключає також модальну функцію, завдяки якій інтонація допомагає мовцеві виразити емоції та особисте ставлення до оточуючого середовища, та регуляторну функцію, яка регламентує поведінку мовців у процесі комунікації.

Маючи на увазі це широке поняття диференційної функції інтонації, ми можемо стверджувати, що мелодійних контур висловлення, що складається з висотно-тональних елементів передшкали, шкали та термінального тону є функціонально релевантними елементами висловлювання. Тому диференціація мелодичних контурів (мелодій) висловлювань, безсумнівно, повинна враховувати висотно-тональні характеристики їх елементів (передшкали, шкали та термінального тону), кожен з яких утворює окрему підсистему просодії висловлювання.

Суттєвим є тлумачення функціонального навантаження інтонаційних одиниць у процесі декодування як семантики висловлені так і модально-емоційних конотацій. Просодія висловлювання (інтонація) несе самостійні значення, незалежно від слів і граматичної будови висловлювання. Притаманні просодії значення загального характеру (такі як визначеність/невизначеність, впевненість/непевненість, відокремленість/зв'язність тощо) уточнюються та конкретизуються у взаємодії з граматичними та лексичними значеннями висловлювання. Можуть бути випадки кореляції та гармонії між властивими значеннями просодії та значеннями слів і граматичних структур, а також дисбаланс і дисгармонія. Наприклад:

He ^ˈmight be ^ˈmad (But I'm uncertain) // He ^ˈmight be ^ˈmad (I'm certain)

Так, у першому висловленні низхідно-висхідний термінальний тон гармонує з модальним дієсловом, тоді як у другому висловлюванні низький тон робить висловлювання категоричним. Крім того, низхідний тон сприймається як більш категоричний і як такий, що надає

висловленню більш визначеного звучання. Термінальний тон в обох висловленнях передає модальну інформацію, а саме визначає оцінку та персональне ставлення мовця до предмету спілкування, яка не міститься в жодному з інших компонентів висловлювання.

Крім того, просодія є єдиним мовним засобом, який перетворює слова як словникові одиниці у комунікативні одиниці – висловлювання. У писемному мовленні просодичні ознаки певною мірою позначаються розділовими знаками. Це наказ або вигук залежно від ситуації, в якій він виникає: запитання, твердження. Просодія, таким чином, є найпоширенішим, найелементарнішим, постійно присутнім конститутивним фактором висловлювання. Взаємодія просодичних елементів у мовленні формує всі комунікативні типи висловлювань – твердження, питання, імперативи, вигуки та емоційно-модальні типи: категоричні висловлювання, некатегоричні, нейтральні висловлювання, запитальні висловлювання, питання визначеності та невизначеності, наполегливі запитання тощо.

Як зазначалося вище, інтонація допомагає висловлювати ставлення до предметів та об'єктів оточуючого середовища і відіграє вирішальну роль у процесі декодування цих значень у процесі комунікації. Різні модальні значення також можуть бути виражені та диференційовані за допомогою лексичних і граматичних засобів, таких як модальні слова: «sure», «undoubtedly», «definitely», «perhaps», «may be» «probably» and modal verbs «may», «might» тощо. Як правило, ставлення мовця відповідає змісту обраних ним слів. Але мелодійний контур висловлювання може не відповідати змісту слова і, таким чином, є вирішальним фактором у визначенні модального значення висловлювання. Наприклад:

He¹ definitely promised // He¹ definitely promised.

У першому випадку мелодійний контур узгоджується зі змістом слова і граматичною структурою, а в другому – ні. Отже, перше висловлювання звучить певно і категорично. Друге висловлювання звучить невизначено і некатегорично.

Аналіз реакції слухачів на емоційно насичені висловлення показав, що перцептивною ознакою вияву емоцій у мовленні можна також вважати темп мовлення. У загальному сенсі темпом визначається швидкість мовленнєвого потоку, її зростання та сповільнення зумовлені різним ступенем емоційної напруги мовця. Проте, варіативність темпу уможливорює акцентувати змістовно вагомі ділянки висловлення. Сповільнення темпу підкреслює та виокремлює найважливіші семантичні елементи висловлення, фокусує увагу слухача на головній ідеї. Якщо неемоційне мовлення характеризується більш стабільним темпом, який здебільшого віддзеркалює індивідуальні артикуляційні особливості

мовця, то емоційне мовлення відрізняється як раптовим сповільненням так і прискоренням темпу, що корелює з різними емоційними станами мовця. Так, прискорення темпу, реалізація висловлення у високому темпі свідчить, що мовець переживає піднесення, радість або злість. Сповільнення темпу характеризує врівноважений, стриманий або навіть флегматичний емоційний стан мовця. Наприклад:

You are wonderful! (реалізується у прискореному темпі та передає радість мовця)

You are wonderful! (реалізується у сповільненому темпі та передає обожнення мовця)

Важливу роль у сприйнятті та декодуванні емоцій відіграють паузи, як організаційний елемент мовлення, який за своєю суттю можуть виконувати різні функції: сегментація та делімітація синтагм та висловлень у мовленнєвому потоці, акцентування значущих елементів висловлення. Крім структурування повідомлення, паузи можуть виникати як результат емоційної напруги мовця, збентеження або невизначеності. Характер таких пауз може бути різним: переривання звучання з повним мовчанням мовця, або заповнення «звуками хезитації». Паузи, які мовець робить у середині синтагми, сприймаються слухачем як певний «сигнал» емоції. При цьому, психологічні паузи можуть співпадати із логічними, але тривалість їх варіює в залежності від емоційної напруги мовця. У деяких випадках уживання великою кількістю пауз «хезитації» свідчить про схвильованість мовця, або про те, що він переживає комплекс емоцій, які і намагається донести до слухача.

ВИСНОВКИ

Синергія підходів до вивчення природи емоцій та аналіз особливостей їх прояву дозволяє глибше проникнути у когнітивні механізми формування емоцій у свідомості людини, а також дослідити мисленнєві операції їх кодування та декодування під час комунікації. Убудованість емоційної сфери людини у процеси пізнання світу свідчить про те, що концептуалізація явищ навколишнього середовища відбувається криз призму емоційної реакції мовця, яку викликають різні предмети та ситуації. При цьому, емоційна оцінка може бути багатогранною і викликати складні комплекси емоційних станів, які людина актуалізує під час комунікації. Не зважаючи на таку комплексну структуру суб'єктивна емоційна реакція мовця на той чи інший стимул має дихотомічну природу, тобто реалізується у площині оцінних координат «приємне/неприємне». Беручи до уваги, що емоції реалізуються під час комунікації і спрямовані на досягнення певної комунікативної мети, цілком логічним убачається розподіл емоцій на ведучі та ситуативні.

На основі аналізу ознак реалізації висловленнями їх прагматичних функцій були обґрунтовані й узагальнені показники функціонально-прагматичних ознак емоційних висловлень. Специфічною особливістю таких висловлень є те, що на формування їхньої поверхневої структури впливає два основних фактори: емоційний стан та інтенція мовця. Емоційний стан людини розглядається як рушійна сила процесу комунікації, завдяки якій виникає певна інтенція мовця.

Емоція як невід'ємна складова когнітивної системи мовця знаходить своє відображення у типовому наборі мовних засобів і мовленнєвих прийомів на всіх рівнях мови. Проте, інтонаційні засоби можна вважати «поверхневою» структурою реалізації емоції у дискурсі, які сприймаються слухачем як звукові маркери емоційно насиченої інформації. Результати експериментально-фонетичного дослідження особливостей декодування емоцій у мовленні свідчать, що взаємодія інтонаційних одиниць створює «звуковий» образ емоції, що уможливорює адекватно декодування тональності емоційно насиченої інформації навіть коли лексичні та граматичні засоби не передають емоційного змісту.

АНОТАЦІЯ

Сучасні лінгвістичні студії все більш увагу зосереджують на вивченні складної природи емоційної сфери людини та аналізі лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів формування емоційного тезаурусу мовця. У різних наукових галузях розроблюються підходи до трактування поняття «емоція» з огляду практичних завдань досліджень та узагальнюються параметри класифікації емоцій. Аналіз прояву емоцій у процесі комунікації стає все більш актуальним, оскільки уможливорює проникнення у глибини когнітивні механізми кодування та декодування емоцій у мовленні. Це, у свою чергу, формує запит на створення методології дослідження емоцій у когнітивній площині з урахуванням аналізу лінгвістичних та екстралінгвістичних засобів, що забезпечують їх адекватне декодування під час комунікації. З огляду на це, актуальності набуває проблема синтезу ознак висловлень на позначення емоцій та удосконалення методики проведення експериментально-фонетичного дослідження особливостей кодування та декодування емоцій у мовленні з урахуванням когнітивних параметрів формування емоційного досвіду мовця. Проведення експериментальних досліджень з орієнтацією на когнітивні параметри набуття емоційного тезаурусу мовцем відкриває нові горизонти вивчення інтонаційних моделей висловлень на позначення емоцій. Одним з основних компонентів експериментального дослідження інтонаційних параметрів кодування та декодування емоцій є багатоетапний аудиторний аналіз. Аналіз та

інтерпретація відповідей інформантів-аудиторів дозволяє виокремити та систематизувати інваріантні інтонаційні одиниці, взаємодія яких утворює звуковий образ емоції, завдяки якому слухачі декодують навіть комплексні емоції у процесі комунікації.

Література

1. Красовська І. В. Лінгвокогнітивні особливості просодичного оформлення англійських висловлень на позначення позитивних емоцій (експериментально-фонетичне дослідження) : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.04. / Нац. Лінгвіст. Ун-т. Київ, 2009. 263 с.
2. Bally Charles. A Course in General Linguistics. URL: https://www.academia.edu/2365648/A_Course_in_General_Linguistics_Phrasing_form_Charles_Ballys_references
3. Barrett, L., and Russell, J. The Psychological Construction of Emotion. New York, NY: Guilford Publications, 2015. 479 p.
4. Batliner A. Desperately seeking emotions or: actors, wizards and human beings. *Proceedings of the International Speech Communication Association Tutorial and Research Workshop on Speech and Emotion*. Newcastle, 5–7 September 2000. P. 195–200.
5. Blumstein S. The mapping of sound structure to the lexicon: Evidence from normal subjects and aphasic patients. *Language and Cognition*. 2003. Vol. 681. P. 7–15.
6. Chomsky N. “Some Controversial Questions in Phonological Theory”. *Journal of Linguistics*. 1965. No. 2. P. 97–138.
7. Cook N. Tone of Voice and Mind: The connection between intonation, emotion, cognition and consciousness. Amsterdam (Philadelphia): John Benjamins Publishing Company, 2002. 291 p.
8. Gordon SL Social structural effects on emotion. / *Research Agendas in the Sociology of Emotions* / ed. By Kemper TD. Albany, NY: State University NY Press, 1990. P. 145–179.
9. Izard C. Human Emotions. NY. : Springer New York, 1977. 496 p.
10. Knower F. Analysis of some experimental variations of simulated vocal expressions of emotions. *Journal of Psychology*. 1941. #14. P. 369-372
11. Lawler EJ (2001) An affect theory of social exchange. *The American Journal of Sociology*. 2001. #107(2). P. 321–352.
12. Mandler G. Mind and emotion. N.Y.: John Wiley & Sons Inc, 1975. 296 p.
13. May R. The meaning of anxiety. URL: https://archive.org/stream/meaningofanxiety00mayr/meaningofanxiety00mayr_djvu.txt
14. Mozziconacci S. Prosody and Emotions. *Proceedings of the 1st International Conference on Speech Prosody*, Aix-en-Provence, 11–13 April 2002. P. 1–9.

15. Sapir E. A study in phonetic symbolism. *Journal of Experimental Psychology*. 1929. Vol. 12. № 3. P. 1–12.

16. Scherer K. Acoustic concomitants of emotional dimensions: Judging affect from synthesized tone sequence / *Non-verbal Communication* / ed. By Weitz. New York : Oxford University Press. 1974. P. 105–111.

17. Scherer K. Vocal affect expression as symptom symbol and appeal / *Nonverbal Communication* / ed. By Papousek H., Jurgens U. New York : Cambridge University Press. 1992. P. 43–60.

18. Scherer K. What are emotions? And how can they be measured? *Social Science Information*. 2005. Vol. 4. № 44. P. 693–727.

Information about the author:

Krasovska Inna Valeriivna,

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Foreign Languages Department
of Math Faculties

Taras Shevchenko National University of Kyiv
60, Volodymyrska str., Kyiv, 01601, Ukraine